

Oláh Sándor¹

Párhuzamos különidejűségek? Falualóság és irodalom Erdélyben

Az utóbbi fél évszázad erdélyi magyar irodalmának tematikai skáláját, érdeklődési területét vizsgálva – és összevetve a megelőző évtizedek hasonló irodalmi jelenségeivel – feltűnően hiányzó téma a falusi világ ábrázolása, a való életben markánsan létező, változó, alakuló társadalmi alakulatról olvasható szépirodalom. A falusi lakosság számaránya az erdélyi magyarok körében negyven százalék fölötti,² emellett nagyszámú lakosság él falusias jellegű kisvárosokban, az egykori külvárosi „földészek” utódaiként folytatva mezőgazdasági tevékenységet és ennek (részben) megfelelő életformát.

Társadalmi méretében tehát nem elhanyagolható szociokulturális közegről van szó, amelynek ismeretéhez az irodalmi ábrázolás is közelebb vihet vagy vihetne.

Korábban évszázadok alatt nem történtek olyan felforgató, mélyreható változások a falusi életvilágokban – más társadalmi közegekben sem – mint a 20. század második felében. E változások okait, tényezőit és hatásait e helyen szükségtelen felsorolni, egyik közvetett következményünk kétségtelenül az, hogy a társadalomról művészi és tudományos eszközökkel beszélő, legkülönbözőbb területeken alkotó értelmiségiek sokszínű, bonyolult valósággal szembesülnek.

Ennek az írásnak nem feladata az erdélyi magyar prózairodalomban az utóbbi évtizedekben elsorvadt falutematika – bizonyosan sok tényező figyelembevételével tárgyalható és felderíthető – okainak magyarázata és legkevésbé értékítéletek megfogalmazása az említett tényállásról. Jelen keretek között csak arra vállalkozhatunk, hogy a társadalomkutatás eredményei alapján felrajzolt erdélyi magyar faluképet (amelynek szintén vannak hiányosságai) összevessük az említett időszak prózairodalmának faluképével.

¹ OLÁH Sándor (1954–) a csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának alapító tagja. Az intézet megalakulásától (1990) részt vett a különböző kutatási programokban, illetve bekapcsolódott anyaországi intézetek székelyföldi kutatásaiba (Politikatudományok Intézete, Kisebbségkutató Intézet, Teleki László Intézet).

² KISS Tamás és BARNA Gergő szociológusok a 2011-es népszámlálást feldolgozó adatai alapján.

Úgy véljük, ez az összevetés erdélyi viszonyaink között nem tekinthető erőltetettnek: a 20. század különböző hatalmi-politikai viszonyaival jellemezhető korszakaiban volt olyan időszak, amikor nagyrészt az írói valóságábrázolásban (az írói publicisztikában, szociográfiákban, irodalmi riportokban) jelentek meg a kisebbségben élő társadalom falusi mindennapjai. A nyers valóság tényeit, konfliktusokat, az életvilágok ismeretlen, rejtőző jelenségeit az írók emelték be a nyilvánosságba szociográfiai hitelességű művekben. A közelmúltunk valóságismeretének e dokumentumerejű forrásait – Bözödi György *Székely bánja* szociográfiájától Beke György szociográfiai riportjaiig az irodalomtörténet részletesen számba vette.³ Másrészt azért se lehet erőltetett ez az összevetés, mert a gondolkodástörténetben ma már nem eretnek szempont arról beszélni, hogy a társadalmi folyamatok kutatásában a tudományos eredményeket is konstruálják, és a legkülönbözőbb valóságprezentációk kidolgozásában az alkotói fikciónak is szerepe van. Lionel Gossman a *Történetírás és irodalom* c. esszéjében kifejti, hogy a történészek „alapvető feladata továbbra is az írás [kiemelés az eredetiben – O. S.] a történelem által nyújtott adatok koherens irodalmi művé formálása [...] a megfelelő tárgy gondos kiválasztása.”⁴ Hayden White történetfilozófus szerint: „Bár a történészek és a regényírók különböző események iránt érdeklődhetnek, saját beszédmódjuk formái és írásuk céljai gyakran azonosak [...], az alkotás során használt technikák és stratégiák is lényegi azonosságot mutathatnak, bármennyire különbözőnek tűnhetnek is szövegük pusztán felszínén vagy beszédstílusuk, dikciójuk szintjén.”⁵

Nemcsak a történészeknek, a néprajzosoknak, antropológusoknak, szociológusoknak is koherens, hiteles beszámolókat kell alkotniuk kutatásaik eredményeiről.

Rövid áttekintésünkben helyénvalónak gondoljuk, ha vizsgálódásunk középpontjába azt a kérdést állítjuk, hogy a szóban forgó prózai művek mint komplex szövegek hogyan viszonyulnak az adott, ábrázolt társadalomtörténeti kontextushoz, az irodalmi szöveg hogyan köthető létrejöttének idejéhez, és milyen viszonyrendszerek hálózatában helyezkedik el, milyen a műveknek az élethez fűződő viszonya, az életvilágok valósága és a szövegek összjátéka. Készséggel el-

³ POMOGÁTS Béla, *Magyar irodalom Erdélyben*, Csíkszereda, Pallas Akadémia Könyvkiadó, 2009.

⁴ LIONEL GOSSMAN: *Történetírás és irodalom. Reprodukció vagy jelentéstudomány. = Tudomány és művészet között. A modern történelemszemlélet problémái*. Szerkesztette KISANTAL Tamás, Budapest, L Harmattan – Atelier, 2003, 142.

⁵ Idézi GYÁNI Gábor, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2000, 26.

ismerjük, hogy értelmezésünk nem kimerítő jellegű, óhatatlanul reduktív, szűkítő eljárás, például nem tartalmaz esztétikai szempontokat.

A faluról beszélő művek komplex jelentésrétegeinek redukáló, csak az élet-tényeket, valóságelemeket kereső olvasatára vállalkozunk.

A különböző valóságsszférák léteitényeinek ábrázolásában – a hitelesség és az ábrázolt valóság-elemek társadalmi relevanciájának kérdésében – óhatatlanul fel-merül az író és társadalmi környezete viszonyának kérdése is.

Megjegyzések az erdélyi magyar falu világról

A jelenkori erdélyi magyar faluról, pontosabban azokról a falusias jellegű településekről, ahol magyarok élnek, a társadalomkutatás különféle tudomány-ágainak (néprajz, szociológia, antropológia, a közelmúlt társadalomtörténete) eredményeiből (részben) tudható, hogy milyen szabályok, kompromisszumok, konfliktusok, érdekek és érdekellentétek mentén zajlik, illetve zajlott a közelmúltban e változási folyamatban létező társadalmi színtereken az élet. A társadalmi mező viszonyairól, soktényezős, sokszereplős társadalmi játszmákról e tudományágak konstrukciói sem kimerítőek és nem tökéletesek. Gyakran előfordul, hogy az ezerarcú valóságról szóló különböző reprezentációk, beszéd-módok e valóság változásai mögött hosszabb-rövidebb időtávval lemaradva kul-lognak.

A kulturálisan – értve ezen a mindennapi élet kultúráját – „széttartó” életvilágok, elhatárolódó valóságsszférák korszakában élünk. E jelenség nemcsak a települések problémáinak regionális sajátosságaiban, hanem mikroszinten akár egy többgenerációs családon belül is tapasztalható. Ezért úgy véljük, az „erdélyi magyar faluról” vagy „a székely faluról” beszélni nagyvonalú általánosítás, csak a beszédmódot megkönnyítő absztrakció. A helyi életvilágok viszonyainak, belső mikrokozmoszának sok sajátos változata lehetséges. Olyan meghatározó tényezők alakítják e sajátosságokat, mint például a földrajzi, közlekedési, gazdasági feltételek, demográfiai, etnikai viszonyok, különböző társadalmi csoportok, kategóriák jelenléte, súlya a helyi életben, ezek kapcsolatrendszere, de nem elhanyagolhatók a társadalmi magatartást alakító értékrendszerek különbségei vagy a sajátos helyi mentális hagyomány szerepe sem. A falvak világa tehát nem homogén életvilág: falvak vannak, a falvakban sajátos helyi társadalmi alakzatok működnek. „Nincsen olyan, hogy »a« falu, hanem nagyon sokféle falu van... a falu szegmentálódik, vagyis olyan résztársadalmak alakulnak ki benne, amelyek már nem annyira a falu többi társadalmi csoportjához, hanem más falvakban vagy városokban élő társadalmi csoportokhoz kapcsolódnak.” – mondja Juhász Pál a

magyarországi falusias térségek viszonyairól⁶ és – a történelmi megkésettiségből következő arányeltolódásokat leszámítva – nincsen ez másképp Erdélyben sem. Az erdélyi falusi térségeket is – bár nem mindig látványos – differenciáló individualizálódási folyamatok jellemzik. A falu ma rivalizációs feszültségek, státusharcok érdek- és csoportkonfliktusok színtere, általános az identitások versenye, a pozícióharcok, az egyéni hatáskörök féltékeny őrzése. Az urbanizáció, a globalizáció nyomása a fogyasztási javak széles skálájában is jelentkezik, e javak megszerzése presztízskérdés, társadalmi parancs. Mélyen gyökerező mentális örökség, hogy a falu nehezen viseli a növekvő helyi társadalmi egyenlőtlenségeket, nehéz a differenciálódási tendenciák társadalmi feldolgozása. Élesednek a nemzedékek közötti kulturális határok, a magatartás- és szemléletmódok, viselkedési szokások különbségei. Teret veszített a helyi szokásrend ereje, a hagyományos tekintélynek, pl. az idős nemzedéknek ma már nincs presztízse vagy hatalma a személyközi viszonyokban. A magyar és a roma lakosság arányának fokozatos változása következtében sok erdélyi faluban kulturális átalakulás zajlik.

A falvak külső kapcsolatainak erőssége szintén figyelmet érdemlő tényező a helyi világok belső viszonyainak alakulásában. A megnövekedett fogyasztási – és presztízsigények, valamint a rurális térségek ismert hátrányos munkaerőpiaci helyzete következményeként megváltozott az ember-természet viszony. A szociális nyomás következménye, hogy a természetre mint erőforrásainak azonnali kiaknázására használható környezetre tekintenek, ezzel a szemlélettel szorosan összefügg a természettel, a tájjal való sok esetben kíméletlen, kihasználó bánásmód is.

A fennebb röviden összefoglalt társadalmi jelenségek nagyrészt csak finom megkülönböztetésekkel, e falvakban élők tapasztalati világába való behelyezkedéssel ismerhetők és érthetők meg.⁷

Írók, művek és falvak

Meddig, milyen mélységekig, mely társadalmi közegek életviszonyainak ábrázolásával követte az erdélyi magyar prózairodalom e társadalmi alakzat válto-

⁶ JUHÁSZ Pál, *Emberek és intézmények. Két zsákutca az agráriumban*, Budapest, Á. M. K. Jelenkutató Alapítvány, 2006, 464–465.

⁷ Az erdélyi falusias terek viszonyaira kíváncsi olvasó bővebb ismeretanyagot talál a kolozsvári Magyar Kisebbség (Nemzetpolitikai Szemle) folyóirat 2005/3–4. számában. Kiss Dénes szociológus *Erdélyi falvak a 21. században* c. vitaindítójához Gagyi József, Peti Lehel Szabó Árpád Töhötöm és Oláh Sándor szólott hozzá.

zási folyamatait, mennyit láttat, mit ábrázol a falusi térségek jelenkori kulturális és értékrendi átalakulásból? A választ keresve négy erdélyi magyar prózaíró műveiben megjelenő faluképet vizsgáljuk. Időrendi sorrendben Szabó Gyula, Mózes Attila, Lőrincz György és Czegő Zoltán regényeiben ábrázolt faluvalóságokról lesz szó. Fennebb jelzett olvasati szempontunkból következően kiemelt figyelmet fordítunk a regények társadalmi tartalmára, az ábrázolt regényvalóságok társadalmi reprezentativitásának kérdésére.

A fél évszázadra visszatekintő időkeretünk kezdőpontja éppen egybeesik az erdélyi irodalomtörténetben realista társadalmi regényként ismert, az ötvenes évek székely falusi társadalmáról széles tablót festő Szabó Gyula trilógiájának, *Gondos atyafiság* átírt, új változatának 1964-es megjelenésével. A nagyregény első változata 1955–1961 között jelent meg, az átírt végleges forma „ugyanannak a témának, tartalomnak egy új, második változatú megformálása” – pontosít az új változat körüli tévhitek eloszlatását célzóan a szerző, az új regény második, 2004-es kiadásának előszavában. Korrajz, amelyben „emberi sorsokat, érzelmet, erkölcsi és társadalmi konfliktusokat, a gondolkodásmód alakulását stb.” ábrázolja az író „a falu szocialista átalakulásának korszakában.”⁸

A *Gondos atyafiság* a parasztság belső differenciáltságának és a nagyrészt ebből a tagoltságból következő viszonyulás-változatok – szembeszegülők, paszszívak és lojálisak – a hatalmi egyenlősítő-egyneműsítő, alárendelő törekvéseinek rajza. A regénytrilógiában a korabeli társadalmi viszonyok, viszonyulások gazdag rajzolatai bomlanak ki: képek egy társadalmi osztály – a parasztság – drámai helyzetéről, belső konfliktusairól, maradék önállóságának, szabadságának felszámolásáról, a családi-rokoni kapcsolatrendszer szétziláló külső beavatkozásokról. Az önálló társadalomszervezeti formáit, a magántulajdonon alapuló, autonóm döntési hatásköreit, szokásrendjét őrző falu konfliktusa, ellenállása a „történelmi viharoként” megélt – a társadalom teljes uralását célzó – megalázó hatalmi beavatkozással szemben. Mindezt gazdag, a kor levegőjét árasztó, életes valóságelemek felhasználásával valósítja meg a szöveg.

A társadalomtörténeti pillanat, amellyen a regény indul, a romániai kollektivizálás meghirdetésének éve, az 1949-es esztendő, a falu világában a társadalmi, gazdasági, értékrendi átalakítás kezdete. Az alig nyolchónapnyi regényidő – 1949 júliusától 1950 februárjáig „felölelte mindannak a hallott-látott tapasztalatnak a tetemes hányadát, amelyre tíz éven át tettem szert beható érdeklődéssel a családjunk kapun belüli életétől kezdve a szomszédságon, a faluhatáron át a szé-

⁸ *Röptoldalék a Gondos atyafisághoz = Gondos atyafiság*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2004, 15.

kelyföldi s távolabbi erdélyi-moldvai falvak sűrű pontjaiig” – vallja a szerző.⁹ Az író valóságtapasztalatának egyik helyszíne tehát a szülőfalu, a felnevelő homoródalmási család, amely ekkor több millió hasonló falusi családhoz a sok évszázados magánparaszti életforma erőszakos felszámolásának drámai időszakát élte.

A regényírás helyszínéeként az írónak „maga az almási környezet ebben a tekintetben is olyan eszményi világ volt, ahol naponként együtt élhettem a valóságos és a regénybeli életet, a »regényhősök« ott mozogtak, jöttek-mentek körülöttem, életük mozzanatai, szavuk szólásai sokszor egyenesen – a noteszbeli jegyzés áttétele nélkül – kerültek a regényírás ceruzahegyére.”¹⁰ A más tájakon élő emberek életét is ismerni vágyó író időnként felkerekedett és bejárta a Székelyföldet, ismerkedve a tágabb szülőfölddel. Így aztán a *Gondos atyafiság* lapjain gazdag valóságismeret birtokában modellezhette a paraszti társadalom erőszakos hatalmi átalakításának drámai fordulóit. A regény első köteteinek megjelenése utáni felolvasó körutakon olyan falvak lakói is kérdezték az írókat, ahol éppen nem járt „terepen”, hogy mikor gyűjtötte náluk az anyagot, mert az ő falujukban is pontosan úgy zajlott a kollektivizálás, ahogy a regényben olvasható. Kell-e ennél rangosabb „hitelesítő fórum” a regényvilág és a valóság tényeinek harmonikus összjátékáról?

Az irodalomtörténeti értékelés szerint Szabó Gyula a *Gondos atyafiságban* „a valóságos élethelyzeteket kívánta ábrázolni, a felismert erkölcsi, politikai konfliktusokra is rámutatott, egyszersmind lírai színekkel festette meg a falusi élet hagyományos menetét: az ünnepek és a hétköznapi eseményeit, erős bizalommal beszélt a paraszti közösség életéről, tudható volt, hogy arról a falusi világról, arról az életrendről adott képet, amelyhez fiatalságának otthonos élményei fűzték.”¹¹ Az otthonosság élményeihez az írói valóságábrázolást érintő kötelezettségek, családi-közösségi elvárások is tartoztak. A falusi társadalmi harc ábrázolásában kétségtelen – a *Képek a kutyaszorítóból* lapjain az író több adalékkal is dokumentálja – a hajlíthatatlan, ideológiai maszlagokkal megtéveszthetetlen, világos gondolkodású apa világnézeti hatása. 1953 májusában Szabó Mózes emlékeztető sorokat írt az írói pályán induló fiának: „...csak arra szorítok, hogy megírjam a véleményemet az *Utunkban* megjelent cikkeidről. Hát az a mai szellemnek megfelelően kifogástalanul megvan írva. (Nem túlzó, de azért elég balol-

⁹ SZABÓ Gyula, *Képek a kutyaszorítóból*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2001, II, 367 pp.

¹⁰ *I. m.* I. 255.

¹¹ POMOGÁTS, *Magyar irodalom...* III, 314.

dali)... Hát én arra kérlek..., írj a valóságnak megfelelően, mert nem szeretném, ha itthon valaki a szemem közé vágná, hogy pénzért meghamisítod a történelmet.” Görömbei András a *Gólya szállt a csúrré* apaképét így foglalta össze: „A levelekből és egyéb dokumentumokból kirajzolódó édesapa pontos, becsületes ember, a nagyregény Gondos Dénesére emlékeztet.”¹² A szabadon kibeszélt műhelytitkokból ma már tudjuk, hogy Szabó Mózes „sok szót és levélsorokat” kölcsönzött a regénybeli Gondos Dénesnek.¹³ Ilyen személyes érintettségek, viszonyrendszerek hálózatában készült a *Gondos atyafiság* és ma már kivételesen elismerő értékelésként idézhető fel, hogy a korabeli pártos kritika a nagyregényt kollektivizálás- és pártellenesnek kiáltotta ki. A regényvalóság hitelességét és ezzel együtt a morális magabiztosságot a történelem kerekének fordulatával bekövetkezett perspektíva-váltással olyan egykori kritikák erősítik, mint a Lenin-, Hruscsov- és Gorkij-idézetekkel tűzdelt hírhedt Hajdu Győző-kritika, az *Árboctövében árnyék a mérce* passzusai Szabó Gyula „világnézeti, ideológiai zavarairól, a valósághoz való egészségtelen viszonyulásáról”; e „hibákból” következően a regénnyel többek között az volt a baj, hogy „az író is Gondos Dénesnek („apám legközelebbi regénybeli rokona”¹⁴) ad igazat, előtte is az elkövetett hiba és a középparaszt sérelme válik főkérdéssé... S ezt sugalmazza az olvasónak is. Hogyan történhetett ez meg? Nézetem szerint úgy, hogy az író kommunista tudata, amely az első kötetben általában még élt és hatott, a második kötetben elaludt, helyesebben visszahullott a kispolgári, pontosabban a középparaszti mentalitásba, ideológiába.”¹⁵ „A kisbirtokos paraszt: Gondos Dénes az ideál... Őt eszményíti, az ő magatartásába leheli meggyőződése minden hevét és erejét.”¹⁶

Az alkotás műhelytitkainak szabad kibeszélése – a *Képek a kutyaszorítóból* számadás-regény lapjain – nem hagy kétséget afelől, hogy a *Gondos atyafiság* a falu szocialista átalakításának dokumentum-irodalmaként is olvasható: „Éveken át mintegy »kéz a kézben«, párhuzamos »kerékvágásban« haladtak a valóságbeli »harc« eseményei és a regénybeli cselekmény fejleményei, a regény körüli »csaták« egészen a kollektivizálás »központi ügyére« összpontosítva folytak, s mire pont került a regény végére azzal, hogy küszöbön állt »Székelylokon« is a közös

¹² GÖRÖMBEI András, *Kisebbségi magyar irodalmak (1945–2000)*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001, 42.

¹³ Például összevethető a *Gólya szállt a csúrré* 110. oldalán közölt apai levél és a *Gondos atyafiság* 2004-es kiadásának 335. oldalán olvasható párbeszéd-részlet.

¹⁴ SZABÓ, *Képek a kutyaszorítóból... I. m.*, II, 358.

¹⁵ *I. m.*, II, 307.

¹⁶ *I. m.*, II, 309.

gazdaság megalakulása, a valóságban azzal egyidejűleg az volt a »vég«, hogy »végérvényesen« győzött a szocializmus falun is.”¹⁷

A szocialista korszak irodalompolitikai, ideológiai viszonyai között ezt a társadalmi drámát sem annak jelen idejében, a *Gondos atyafiság* írásakor, sem közel két évtizeddel később, a *Gólya szállt a csűrre* – család- és falutörténeti emlékezés és vallomás – megjelenésekor nem lehetett teljes valóságűséggel elbeszélteni. 1974-ben már ábrázolható volt a hatalmaskodó agitátorok, adóhátralékokért foglalt adószedők alakja, megjelenhettek az „önkéntes” kollektivizálás erőltetésével a család és a szülőfalu „kutyaszorítóba” került helyzetének egyes részletei, de csak a kilencvenes években jött el – teljes szabadsággal idézhető dokumentumanyagok bő felhasználásával – az ötvenes évek traumatikus tapasztalatainak részletes kibeszélési lehetősége. A család ennek a zaklatott állapotnak a meg-megújuló kényszereiről folyamatosan tudósította leveleiben az értelmiségi osztályba emelkedett, Kolozsváron élő fiát, mi több, sok esetben éppen tőle várta – és kapta is – a hátralékok miatt foglaltsággal fenyegető adószedők elől a szabadulást, vagy a közbenjárást – nemcsak a család, a szomszédság is – a megemelt „obligáció”, a húskvóta alóli felmentésben. Ilyen szintű közvetlen kapcsolatban élt tehát az író a kibocsátó környezettel, ez a szoros kölcsönviszony mély tapasztalati közösséget, a nézőpontok kölcsönösségét jelentette. Ennek a kölcsönviszonynak aztán olyan következményei voltak az író látásmódjában, hogy a legszigorúbb pártos, osztályharcos követelmények, ideológiai kényszerek, antiklerikális kampányok idején sem történhetett meg a Szabó Gyulai-i prózában – mint egyes írotársainál ebben az időszakban –, hogy a kulákok megmérgezték a gabonát, vagy szelíd kék szemű milicisták és tolvajkodó papok forgolódtak volna az akkor készülő *Gondos atyafiság* lapjain. Hogy Szabó Gyula valóságábrázolásában a teljes állami intézményrendszerrel sulykolt képmutató ideológiai követelmények és kényszerek ellenére megőrizte a hatalomnak alávetett falusi társadalom hétköznapi élet-tényeinek tiszteletét, abban – az erkölcsi alapállás mellett – éppen ennek a történelem kereke alá szorított paraszti léttel való szoros, eleven kapcsolatnak perdöntő szerepe volt. A nézőpontok kölcsönösségéből következik, hogy ma, utókori olvasatban a paraszti világ hatalmi-politikai eszközökkel történt átalakításának társadalmi drámáját a *Gondos atyafiság*ban alulnézetből, a parasztság belső perspektívából láthatjuk. Annyit, amennyit a korszak pártos irodalompolitikai szigora akkor eltűrt.

A *Gólya szállt a csűrre* emlékeztetirodalom: Szabó Gyula a hetvenes évek elején újra visszatekint a negyvenes-ötvenes évek fordulójától történelmi zsákutcá-

¹⁷ I. m., I, 9.

ba került paraszti társadalom hétköznapjaira, válaszként az irodalmi életben akkor tapasztalt, a múltra fátylat borító beállítódásra: „voltak, akik másfél évtized távolából kezdték egyszerű mesének látni az életben és irodalomban keservesen megszenvedett konfliktusokat, s számomra ez is késztetés volt arra, hogy a dokumentáris irodalom eszközeivel emlékezzem és valljak. A tények és igazságok, a műhelytitkok szabad elmondása változatlanul sok tilalomcsóvába ütközött, s így még a szülői leveleket is eleve csak fájdalmas csonkításokkal, a kárvalás nyomasztó érzésével lehetett tanúságtételként napfényre tárni...”¹⁸

A családtörténeti vallomásban az általánosítható társadalomtörténeti tartalom a sok vonatkozásban még öntörvényű falusi világba behatoló hatalmi erőszak- és kényszerformák és az erre adott társadalmi válaszok részleges felmondása az író családjának példázatán. A család levelei csak újabb két évtized elteltével a *Képek a kutyaszorítóból* lapjain olvashatók csonkítások nélkül. E személyes dokumentumok a korszak társadalomtörténetének ritka és becses forrásai: az ötvenes évek kollektivizálással fenyegetett falujának kiszolgáltatottságáról, mindennapi létviszonyairól nyílt beszéddel, torzítások nélkül tudósítanak. Páratlanul hiteles dokumentumai egy középparaszti család elutasító szembenállásának a kollektivizáló, a parasztság verejtékén iparosító, önállóság- és szabadságfosztó kommunista hatalmi szándékokkal. Hitelesek, mert nem hivatalos hatalmi intézményekben, nem azoknak szánva, hanem bizalmas személyközi viszonyokban születtek:

Kedves fiam!

...Leveledben érdeklődöl, hogy nem-e a kollektív gazdaság szele fújdogál errefelé? Hát örömmel (!!!) értesítek, hogy az a tomboló vihar még nem érkezett ide, csak egyelőre a szomszédban (Szentpálon, Gyepesben s részben Szentmártonban) dúl. Te próbálsz megnyugtatni, hogy az nem is olyan rossz becsületes embernek, ha becsületesen dolgozik. Hát mi lehetünk akármilyen becsületesek, de mi már öregekül becsületesen dolgozni ezután nem tudunk, mert megindultunk a lejtőn lefelé. (50 után délután). S máskülönben is ami hazugsággal indul és hazugsággal folytatódik, bajosan végződik igazsággal. Az bizonyos, hogy a sorsunk veszedelmesen hasonlít a jobbágy sorsához. Mert mi most úgy építjük a szocializmust, hogy mindent (pénzt, állatot, tejet) szolgáltatunk be... úgy látszik, egyelőre minket még nem háborgatnak, majd ha megindul újból a vész, értesítlek” – írta 1952 áprilisában Szabó Mózes Kolozsváron diákoskodó fiának.¹⁹

¹⁸ *I. m.*, IV, 410.

¹⁹ SZABÓ, *Képek... i. m.* I, 104.

Szorongás, irónia, elkeseredés, megújuló remények és a mindennapi lét fontos apró tényei – születés, munka, építés, halál, konfliktusos személyközi viszonyok, viszonyulások képei kavargognak az évtizedek forgatagában fennmaradt levélsorokban. Nemcsak hitelességük, de ritkaságuk, pótolhatatlanságuk miatt is hasznos források e levelek a székelyföldi falu társadalomtörténetének: ablakokat nyitnak egy végérvényesen elsüllyedt világ mindennapjainak apró részleteire.

A *Gondos atyafiság* végleges változata második kiadásának előszavát zárva 2004-ben is kérdezi az író: „...talán még azt is megérhetném az új kiadás jóvoltából, hogy feltáruljon a »végső titok«: vajon túléli-e magát és szerzőjét a regény, s ha túl, inkább Julis, Eszti, Miska Sanyi s a többi »érzelmi regényeként«, vagy tán még annál is inkább mint egy végzetes történelmi tévedés történelmi dokumentumkönyve, azaz: mint »a paraszti élet szocialista átalakulásának egyik legmaradandóbb értékű művészi alkotása«.”²⁰

Szabó Gyula 2004. december 21-én elhunyt, egy évtized távolából a „végső titokra” a lehetséges választ olvasója válogatja. A magunk részéről a fentiekben a „dokumentumkönyv” hitelessége és maradandósága mellett érveltünk.

Ha van az erdélyi magyar irodalomban a *Gondos atyafiság* faluképének tökéletesen, minden ízében ellentmondó falukép, az a Mózes Attila kisregényének, az *Egyidejűségeknek*²¹ faluképe. A regény alcíme megtévesztő lehet, az olvasó a klasszikus falumonográfiákra gondolna: nem a falu, hanem két kultúrát reprezentáló szereplők találkozásainak, kölcsönviszonyának monografikus történetét ismerhetjük meg. Pontosabban a (viszonylag) zárt falusi közösségbe idegenként érkező városi tanár idegenség-tapasztalatának monográfiáját, mert a jövevény tanár kulturális háttéréről, előzetes tapasztalati világából az író keveset láttat. De nincs is szükség erre: az első pillanatokban kiderül, hogy a jövevény *más*, mint a falusiak, s ennek a másságnak a tartalma nem érdekel senkit, a mássággal szemben kirekesztő gesztusok működnek, nem hatolhat be ennek a világnak a határain belül. Az idegennek itt nincs státusa. Folyamatosan arra kényszerül, hogy eligazodjon az ismeretlen világ mindennapjaiban, és ezért újra meg újra megpróbálja megfejteni az új környezete idegenségének mibenlétét, a megközeleltett társadalmi világ kultúrájának sajátosságait. Milyen ez a világ, miféle emberek élnek itt, hol van ez a zártnak mondott közösség a szűkebb (mondjuk: erdélyi) földrajzi térben? Az efféle konkrétumokhoz szokott olvasó e kérdésekre nem

²⁰ SZABÓ Gyula, *Gondos atyafiság*, Csíkszereda, Pallas Akadémia Könyvkiadó, 2004, 18.

²¹ MÓZES Attila, *Egyidejűségek. Rendhagyó falumonográfia évszakokban*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1980.

kap választ, „az író sem ébreszt ilyenszerű kíváncsiságot olvasóiban. Sütő András Pusztakamarása mindig egy az egyhez: Pusztakamarás. Szabó Gyula Székelylokja mindig Homoródalmásnak számított, az olvasó tudatában is.”²² Mózes Attila faluja, Göcs valahol a tágas nagyvilágban létezik, vagyis létezhet, az ide érkező idegen és a falusi világ találkozásának története bárhol előfordulhat, pontosabb földrajzi, etnikai, néprajzi, néplélektani betájolás nélkül. Mert bárhol megeshet a „göcsi történet”, ahol különböző kultúrák eltérő gondolkodásmódú reprezentánsai találkoznak, azaz bizonyos kényszerítő körülményeknek engedelmeskedve egy időbe, egy térbe zártan élnek.

Nem teljesen zárt ez a göcsi lakóközösség, ha gyenge kapcsolatszálakon is, de érintkezik a külvilággal. A regényvalóságban valamikor a múlt század hetvenes éveinek második felében vagyunk, van traktor, autóbusz, tévéadás, vannak, akik naponta eljárnak a faluból városi munkahelyekre, hétvégeken innen elszármazott városiak jönnék haza új szokásokkal, tehát a kis elszigetelt falut is megérintette a mobilitás, a modernizáció. Az író nem az eljárók és hazatérők érdeklik, hanem a falu helyben lakói, az egyre fogyó parasztok és pásztorok zárt, ismeretlen, nyugtalanító világa. Velük szembesül nap mint nap a jövevény tanár. Bármennyire igyekszik magányát védelmezni, ebben a közegben él, a szemtől szembeni találkozások elkerülhetetlenek. Nem akar ő teljes betekintést ennek a kisvilágnak a gondolkodásmódjába, érték- és normarendszerébe, nem akarja, hogy befogadják, irtózik attól, hogy itt ragadjon, de naponta beleütközik környezete érthetetlen, tikokat őrző viszonyaiba, amelyeket kénytelen kérdésesnek és magyarázatra szorulóknak tekinteni. Viszolyogva közelít az ismeretlen, völgykatlanba szorult faluhoz, kezdettől elvágódik, de egyelőre itt kell boldogulnia, így önmaga védelmében igyekszik leszűkíteni a találkozások lehetséges felületét. A falu élet- és munkarendjétől, értékrendjétől idegen tanár nézőpontjából minden a múltó évszakok rendje szerint ismétlődik, megszokott, unalmas és sivár. „Az elmúlás unalmas önisméltődésében telt a tanár ideje.”²³ Az unalmas időtlenség undorító szimbóluma a falu idiótája, aki minden évszak-fejezetben megjelenik, egykedvű, zavaros, unott a tekintete, hatalmas hústömeg: „szájába veszi laposra szopott nagyujját és nagyon elégedett [...] így hevert évekkal ezelőtt is, évekkal ezután is, ő a megtestesült időtlenség, nem neszel fel semmire, nem vonzza magához semmi esemény most sem, akkor sem...”²⁴

²² MAROSI Péter, *A megállt idő nyomása*. Korunk 1981. 4. 271.

²³ MÓZES, *Egyidejűségek, i. m.*, 84.

²⁴ *I. m.*, 133.

A városról hétvégeken hazalátogató fiatalok rövid időre némi élénk hangulatot hoznak a szürke egyhangúságba, de a tanár tőlük is távol tartja magát. Féltelmes és veszedelmes a falu, farkasüvöltést hoz a késő őszi szél, fagyos némaság ereszkedik a tájra, mert titkokat őriz, amit az idegen előtt nem fedhet fel. Az jövevény magányos és védtelen, néha elfogja a rémület, menekülni szeretne „A kívülről jövő mindig csak kívülállóként láthatja egy zárt közösség életét, s mikor erre rájött, újból elfogta a mehetnék: fokozottabb veszélyérzete támadt...”²⁵ A jövevény része lett egy olyan valóságnak, amelynek szabályait, magatartásvezérlő normáit nem ismeri. Fél, hogy itt ragad, megtanulja a számára még idegen értelmezési sémákat „egyszer ő is épp úgy fogja érteni a néma Sajgó jelbeszédét, mint a többiek.”²⁶ Marginális marad, személyközi kapcsolatait tudatosan a magánya védelmében alakítja: „Nem járt senkihez, mert közömbös hétköznapi dolgokon kívül nem tudott szót váltani sem a falubeliekkel, sem kollégáival... rossz előérettől gyötörve egyre dühödtebben játszott a örök elkészülődőt...”²⁷

Ami a falusiaknak a dolgok rendes, természetes lefolyása, az a jövevénynek az eseménytelenség állapota: „Egy ilyen zárt kisközösségben sosem történik semmi olyan jelentős esemény, ami meggondolkoztatná akár egy pillanatra is a kívülállót, a kívülről jövő csak a nagy pállott eseménytelenséget érzi a házak között...”²⁸ Miközben a megrendítő és borzalmas dolgok történnek: nyíltszíni halál, gyilkosság nyilvánosságban, állati erőszak emberen, elvadult emberi erőszak állatokon, halálos baleset. Pusztul fiatal és idős (tíz temetésről olvashatunk a 166 oldalon!) bedeszkázzák a kihalt házak ablakait, el sem széled a temetések utáni torról a végtisztességtevő gyülekezet, máris deszkázzák az ablakokat: „A beszélgetésbe beledörren kintről az első kalapácsütés, egyre gyorsuló kopogással verte fejig a szeget a deszkába, már az utolsó ablakon döngött a kalapács de ez senkit nem zavart, a hús meg a pálinka jó volt, az élet elviselhető, s ebben a sivár nyugalomban és elégedettségben azt sem vették észre, hogy a szegecselő ember halcan belép a bedeszkázott ablakú falak közé...”²⁹

A tanár nem törekszik bizonyosságokra e kis társadalmi világ megismerésében, de ezek a bizonyosságok a kívülálló jövevény illúzió-, idill- és nosztalgia-mentes értelmezéseiben mégis időt állóan, kristálytisztán megszületnek. Idegenként nézi a földeken dolgozó parasztok megfontolt, magabiztos mozdulatait,

²⁵ *I. m.*, 51.

²⁶ *Uo.*

²⁷ *I. m.*, 77.

²⁸ *I. m.*, 102.

²⁹ *I. m.*, 44.

akik biztosak a termés öntudatlanul is célszerű újraismétlődésében, s ezért biztosak magukban is: „Lassú egyenletes mozdulatokkal kapáltak, aki nem ismerte őket, s kis ideig nézte csak, azt hihette, lomhán, lustán mozognak, pedig csupán erejüket osztották be ösztönszerű takarékossgal, hogy éppen estelig elég legyen [...] Viszont aki egész nap nézte őket, már-már emberfelettinek találta ezt a vontatott, erőbeosztással végzett munkát. Ingben, szalmakalapban hajoltak a föld felé, s talán már annyit bámulták a rögöt, hogy az érést is látták, amint szélesedik, növekedik a kukorica levele, vastagodnak az eleinte szorosan burkolt csövek, zöldből lassan sárgássá vált a dohánylapi. Örömük, megnyugvásuk volt a földben, mely testüket is természetesen fogadja majd be, ha eljön az ideje, hogy teljesen egygé váljanak vele. Talán ezért tudja a paraszt a városinál mindig nyugodtabban tekinteni a halált, a saját elmúlását is, mert igazából sosem szakadt el a földtől, melyből – hite szerint – vétetett, melyet gondozott, s az visszagondoskodott róla... Nyugalmát a földtől kölcsönzi, ember-természete nem szakad el soha a természet nagy egészétől”³⁰

A világ dolgainak, a hírcsatornákon beérkező legdöbbenetesebb eseményeknek sincs itt nagy jelentőségük, a saját világ határán elveszítik felhívó hírértéküket, átszűrődnek fontosabb, pragmatikus, otthonos értelmezési kereteken: „Öntörvényű világ ez, a külső behatások csak színeznék rajta, az alapanyag lényegében marad, amilyenek kialakult a tudatvilágban: azzal törődtek, ami közvetlenül őket érintette, az rázta meg többnyire az egész falut: felháborodottan ütöttek, ha tyúktolvajlás történt a szomszédban, megvonták a vállukat, ha tömeggyilkosságról, tömeges éhezésről, árvízről és földrengésről értesültek az adásokból.”³¹

Mégis történnek az eseménytelenségben a kívülállót meggondolkoztató dolgok! Ebben az ellenséges világban a tanár önmagáról alkotott képének stabilitása forog kockán, nem akar behódolni, azonosulni, remeteéletében idegesen kóborol a faluhatáron, pótcselekvésként unalmában tollát rágcsálva „egy-egy hangulatot akart megörökíteni, hogy ne olvadjanak szét nyomtalanul benne”³² Irigykedve gondol az egyetlen napra megjelenő városi (potenciális) kolléganőre, akinek van ereje azonnal továbbállni. Aztán elérkezik egy téli este, amikor egy lelkileg sérült kamaszt üldözőbe vesz a kutya farka és az áldozat üvöltésére senki nem merészkedik ki védelmére az éjszakába, a tanár se: „Most mintha olyasmivel próbálta volna nyugtatni a lelkiismeretét, hogy semmi köze a falu egyetlen

³⁰ *I. m.*, 117.

³¹ *I. m.*, 104.

³² *I. m.*, 142.

tagjához sem, holott több köze volt, mint sejtette volna, mert ebben a gyáva lapulásban azonosult teljesen.”³³ Cinkos lesz a borzalmas eset elhallgatásában, az új titok őrzésében. A falu méltányolja cinkosságát, megteszi az első gesztust a befogadására, a tanár „szája szélén dühös és gúnyos, torz mosollyal” elfogadja.

Mózes Attila az évszakok „négyciklusos örökkévalóságában” élő paraszti világ tudatfolyamatainak olyan rejtett működési szabályaival ismertet meg, amelyek túléltek keletkezésük történeti idejét: *párhuzamos egyidejűségben* léteznek más kulturális mintákkal.

Lőrincz György *Pusztulás* című, 2002–2004 között írt regényében³⁴ a *Gondos atyafiságban* ábrázolt társadalomtörténeti kontextusban elkezdődött, tulajdonfosztással, értékrendi átalakulással elindult társadalmi folyamatok következményeit ábrázolja.

Kenéz esperes szolgálati útvonalai révén – az „egykor öntörvényű Sajgóföld déli peremén, ahol csak a sors kihívásaitól megkeseredett öregek laknak”³⁵ – kilenc haldokló, pusztuló falu problémáival ismertet meg az író. E falvakban pusztul az élet, kiüresedett elnéptelenedett utcák, bedeszkázott ablakú, omladozó vakolatú, üresen álló házak, zárt ajtajú templomok állnak.³⁶ Új házak nem épülnek, az utcakép lehangoló, nem tartják rendben a régi épületeket, lehulló vakolatú, bedeszkázott ablakú házak sora mindenfele.³⁷

A táj lepusztult, „kopár, aszott”, elhagyott, „mintha aknák szaggatták, tépték volna fel a föld arcát”.³⁸ A baj, a nagy romlás a 20. század közepén kezdődött az értékrendi átalakulással, „akkor, amikor hitetlenné tették a népet, megtörték a tartását, elvették önérzetét, elvették a múltját, jelenét, jövőjét...”³⁹ A falu elleni hatalmi támadásban a helyi világok „értékrendjét kellett megtörni, a régi értékeket, amelyeket a föld birtoklása, a vagyontudat szült” a százados szokásrend föl-bomlasztásával.⁴⁰ „A hatalom kikezdte a jellemet”, a többszázados rendet „kikezdte az új idő foga”⁴¹. Minden faluban akadtak lojális, a hatalmi célokban használható – a regénybeli Varró Etelhez hasonló – végrehajtó eszköz emberek. A régi rendet felforgató társadalmi változások sodrában elsorvadtak a közösségi

³³ *I. m.*, 155.

³⁴ LŐRINCZ György, *Pusztulás*, Csíkszereda, Pro Print Könyvkiadó, 2005.

³⁵ *I. m.*, 12.

³⁶ *I. m.*, 14.

³⁷ *I. m.*, 321.

³⁸ *I. m.*, 280.

³⁹ *I. m.*, 13.

⁴⁰ *I. m.*, 69.

⁴¹ *I. m.*, 156.

intézmények, központi életszervező értékek semmisültek meg: „a földet ma nem szereti senki...”⁴², értékválság van. Ezekben a pusztuló falvakban az emberek „a semmi vizében lebegnek”, hitevesztettek, jövőtlenek.⁴³ Az embereket sodorja az ár, cselekvés helyett „tolláskodó tespedő tunyaság van”, a következmény a „bokrosuló nyomorúság”. A lumpenesedés tipikus társadalmi jelenség.

Az elüresedő falvakat cigányok foglalják el, a helyi kisvilágokban kulturális átalakulás zajlik. A pusztuló falvak társadalmi közérzetét nemzedékek közötti konfliktusok is terhelik.

Az író hanyatló, sorvadó aprófalvak világának állapotáról beszél, egyetlen utalás történik a regényben⁴⁴ arra, hogy a cselekmény színhelyétől (Sajgóföld pereme) távol más arculatú erős községek, fejlődő falvak is vannak, de az író nem vezet el egy ilyen faluba.

Lőrincz György a 20. század végi, 21. század eleji közösségi létmód problémáit ábrázolva érzékenyen reagál a falusi térségek társadalmi változásaira, a kialakuló, elmélyülő egyenlőtlenségekre, a társadalom szétesettségének, atomizálódásának következményeire.

Úgy véljük, az erdélyi magyar irodalom legfrissebb faluregénye, Czegő Zoltán *Katonabogár*⁴⁵ című regényballadája is erre a társadalomtörténeti állapotra vonatkoztatható mű. A regény valóságelemekből felépített falumitológia, fikció a fogalom teljes értelmében.

Az író nem a jelenkori falu társadalmi közegéből meríti a valóságelemeket, de a valóságreferenciákat, a valóságvonatkozásokat az olvasó megtalálhatja a jelenkori erdélyi állapotokban. A regényt a jelenkori társadalmi-közéleti viszonyok háttere előtt olvasva könnyen azon kaphatjuk magunkat, hogy tapasztalati valóságunkat a regényvalósággal összevetve párhuzamosan szemléljük. Czegő egy lehetséges faluvilágot épít fel, aprólékosan berendezti a valóságtényekkel a gazdálkodás, a megélhetés hétköznapi munkáitól a közös ünneplésig. Olyan személyközi viszonyokkal, viszonyulásokkal, értékekkel amilyeneket a jelenkori valóságos falvakban nem találunk. Talán a múltban sem volt általánosítható, de az emlékezet képzeteiben ott vannak a nyomai. Ebben a faluban nincsenek konfliktusok, a családok, nemzedékek, szomszédok, gazdák és előjáróik felhőtlen harmóniában élnek, a szomszéd falvakkal hasonlóan, kifogástalanul jó a viszony. Az időseket különös tisztelet övezi. Ők maguk időtlenek, látnokok: látják a falut fe-

⁴² I. m., 235.

⁴³ I. m., 273.

⁴⁴ I. m., 13.

⁴⁵ CZEGŐ Zoltán, *Katonabogár*, Csíkszereda, Pallas Akadémia Könyvkiadó, 2011.

nyezető közlő veszélyt, cselekvésre, tartalékolásra buzdítják az embereket, és a falu berendezkedik a túlélésre: nagy mennyiségben tartalékolnak terményt, tűzifát. Elérkezik a drámai fordulat, amikor hatósági parancsra a tizenhat és ötven esztendő közötti férfiaknak be kell vonulni a megyei katonai parancsnokságra, „néhány hónapi állami munkára.” „Hetven darab plakátot tettek ki a faluban, hogy senki véletlenül se maradjon tájékozatlan.”⁴⁶ A falu megdermed, nem bírja felfogni a parancsot.

A fiktív konstrukció e traumatikus fordulatának a referenciális értéke kétségtelen a 20. századi erdélyi történelmi valóságban. Példaként idézzük fel az első világháború kitörésének és a férfiak bevonulásának egy traumatikus személyes élményét egy székely faluban: „Egy hajnalon dobszó riasztotta fel a lakosságot: a Zsigmondok utcája fejibe ott a hídon megállott agusztus elsejire virradólag – de addig már lehetett hallani a hírt – ott megállott a dobos, s azt hirdette, hogy mindenki, aki standba vót s letette a katonaságot, s aki most szerelt le az es – negyvenkét évig – egy huszonnégy órán belül, minden embör s legén vonuljon bé a maga ezredihöz. Ez vót augusztus elsejire virjadólag az újság. Akkor osztán gondolhassátok, hogy mi vót! Tizennégynek augusztus elsejin!”⁴⁷

Rendkívüli, tapasztalati előzmények nélküli társadalomlélektani állapot és gazdasági helyzet vette kezdetét az emberek életében: családtagokat választott el egymástól a háború, fiatal férfiak sebesültek meg, estek el a csatatereken, özvegyek, árvák, gyászoló szülők maradtak utánuk. A csonka családokban az életfenntartó munka az asszonyokra, gyermekekre és öregekre nehezedett. Akárcsak Czegő Zoltán regényének csonka családjaiban. Fikció vagy valóság? A *Katonabogár* fikciós történet, a cselekmény kitalált, de valós elemekből konstruált, legmarkánsabb valóságreferenciája a falu és a külső hatalom viszonyának ábrázolása. A hatalom kegyetlen, a falu és a hatóság között közvetíteni próbálókat kíméletlenül megalázza. A falusiak esélytelenek ebben a viszonyban, nincs, nem lehet ellenállás, a férfiak – egy hírhozó kivételével – értelmetlenül elpusztulnak. Ahogy a letűnt század történetének egymást követő drámai korszakaiban sok millió emberrel megtörtént. Az élet folytathatóságának reménye a regényben a születő gyermek. Czegő regénye emlékeztetregény is. Felmutat egy közösségi modellt: a közösségiség, az önös érdek nélküli felelős cselekvés modelljét, a szolidáris személyközi kapcsolatok modelljét, felmutatja a lehetséges Jót a Gonosz ellenében. Írói és közéleti felelősséggel reagál a mai erdélyi – falusi és városi – valóságban tapasztalható állapotokra.

⁴⁶ I. m., 143.

⁴⁷ Részlet GOTHÁRD Jánosné sz. Sándor Anikó (1890–1984) emlékezéséből. „Hát ilyen virágokat szettünk, ilyen életököt éltünk...”, *Átmenetek* 1990/1, 36.

Összegzés

Úgy véljük, a jelenkori falusi térségek életvilága az erdélyi magyar prózairodalom téma- és érdeklődési körét igen szerény mértékben foglalkoztatja. A falvak valóságának ma tapasztalható diverzitása, az egyéni tapasztalatok heterogenitása alig jelenik meg – társadalmi súlyát tekintve – az utóbbi fél évszázad prózairodalmának termésében. Az urbanizáció, a globalizáció, a régi életformák átalakulása és felbomlása, ennek a változásnak ábrázolása mondhatni szegényes, nagyrészt hiányzik. Az irodalom alig kísérelte meg a számvetést ezekkel a jelenségekkel. Kérdések sokasága tehető fel. A falun élők világával szembeni közönyről, érdektelenségről volna szó? Nincs a prózairodalomnak empirikus elköteleződése?

Várható-e a körülöttünk lévő világ jobb megértése az irodalomtól? Feladata-e az erdélyi magyar irodalomnak, hogy hozzátegye valóságpercepcióit, intuícióit annak az alapvető kérdésnek a világosabbá tételéhez, hogy milyen társadalomban élünk? Elavult szemlélet megragadni az egyént a mindennapi létezésében? Például ábrázolni, hogy milyen függőségi rendszerekben él, s azok hogyan alakultak ki, a hagyományos struktúrák bomlásával milyen tényezők szabályozzák a társadalmi kapcsolatokat?

Végezetül engedtessek meg a szerzőnek, hogy előhozakodjon egy példázattal. A jelenkori társadalmak nyugtalanító jelenségeit megérteni és megértetni akaró szociológia szemléletváltásában, feladat- és útkereséseiben megfogalmazódott, hogy „a kortárs társadalmak folyamatosan széttöredeznek, az identitások balkanizációja valóságos kockázattá válik, fokozatosan az identitások megkérdőjelezhetetlensége felé tartunk. Egy ilyen helyzetben a szociológia célkitűzéseinek – és főleg hivatásának – irányt kell változtatnia: az kell legyen a feladata, hogy kimutassa, mi az, ami képes az egyéneket egymással összekapcsolni.”⁴⁸

Az előbbi gondolatok analógiájára: vajon az erdélyi magyar prózairodalomnak nem kellene-e irányt változtatnia? Feltéve, hogy irodalmunknak olyan céljai is vannak, mint a saját társadalmunkra vonatkozó tudásunk gyarapítása, a társadalmi létünk érthetőbbé tétele.

De az is elképzelhető, hogy az irodalom társadalmi hatásáról, szerepéről, szereplehetőségeiről tévhiteket éltetünk magunkban...

⁴⁸ *Elemzések és gondolatok az individuumszociológiákról. Interjú Danilo Martuccelivel. Replika 2012/79, 35. Az interjút készítette Szépe András.*